Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, XII. évfolyam, 1. szám (2017), pp. 102–111.

RELEVANCIA ÉS EXPLICITÁCIÓ A FORDÍTÁSBAN[1]

RELEVANCE AND EXPLICITATION IN TRANSLATION

VERMES ALBERT[2]

Absztrakt: E tanulmány azt foglalja össze, hogyan értelmezhető a fordítási explicitáció jelensége a nyelvi kommunikáció leírásának a relevanciaelmélet által biztosított fogalmi apparátusával. Amellett érvel, hogy a relevanciaelmélet keretein belül a fordítási explicitáció jelensége természetes módon értelmezhető a nyelvek közötti kommunikációt akadályozó tényezők áthidalásának eszközeként. Az elmélet segítségével mind az explicitáció fogalma, mind pedig alkalmazásának okai, céljai és hatásai koherens módon tárgyalhatók.

Kulcsszavak: fordítás, relevancia, explicitség, fordítási explicitáció

Abstract: This study is a summary of how phenomena of translational explicitation can be described with the help of the conceptual framework provided by relevance theory. It argues that within this framework translational explicitation can be explained in a natural manner as a means of ensuring the relevance of the target text in a secondary communication situation. Relevance theory enables us to provide a coherent explanation of the causes, aims and effects of translational explicitation.

Keywords: translation, relevance, expliciteness, explicitation in translation

BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban azt foglalom össze, hogyan értelmezhetők a fordítási explicitációs eljárások, végrehajtásuk okai és céljai, illetve az általuk eredményezett változások a nyelvi kommunikáció leírásának a relevanciaelmélet által biztosított fogalmi apparátusával. Először bevezetem a fordítási explicitáció fogalmát és a végrehajtás oka szerint megkülönböztetett alaptípusait. Ezt követően bemutatom, miként lehet értelmezni az explicitség fogalmát relevanciaelméleti keretben, s ennek alapján tárgyalom, hogy milyen okok vezetnek az explicitációhoz a fordításban, illetve hogy milyen alapvető céljai lehetnek az explicitációs eljárások végrehajtásának. Végül pedig az ezen eljárások eredményeképp a célnyelvi szöveg explicitségének szintjét érintő változásokat tekintem át.

---

[1] A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 *Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen* című projekt támogatta.

[2] VERMES Albert
egyetemi docens
Eszterházy Károly Egyetem BTK, Anglisztika és Amerikanisztika Intézet
vermes.albert@uni-eszterhazy.hu

Az elmúlt évtizedekben számos kitűnő – külföldi és magyar – kutató foglalkozott a témával. E kutatások többé-kevésbé részletes áttekintését nyújtja például KLAUDY (1998), LAVIOSA (2002), OLOHAN (2004) és MURTISARI (2016). Az explicitáció különböző kérdéseinek relevanciaelméleti keretben történő tárgyalását adja HELTAI (2003, 2005, 2009, 2011).

1. AZ EXPLICITÁCIÓ FOGALMA ÉS TÍPUSAI A SZAKIRODALOMBAN

A fordítási **explicitáció** fogalma VINAY–DARBELNET ([1958] 1995) nyomán került be a fordítástudományi irodalomba. Az ő meghatározásuk szerint az explicitáció egy stilisztikai fordítási technika, amelynek révén a fordító explicitté tesz a célnyelven bizonyos részleteket, amelyeket a forrásnyelvi szöveg csak implicit, a kontextusból vagy a közlési helyzetből kikövetkeztethető formában tartalmaz.

KLAUDY (1999: 12–13) négy explicitációs kategóriát különböztet meg: (1) A nyelvrendszerek különbségei miatt végzett **kötelező explicitáció**, amely nélkül nem jönne létre elfogadható célnyelvi szöveg. (2) A nyelvhasználati, szövegszervezési különbségek által okozott **fakultatív explicitáció**, amelynek végrehajtása a fordító belátásán múlik, és amely a szöveg nyelvi helyességét nem, csak az olvasói elvárásoknak való megfelelését befolyásolja. (3) A forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismeretei közötti különbségek áthidalását célzó **pragmatikai explicitáció** (mely tulajdonképpen a fakultatív explicitáció egy fajtája). (4) A fenti okokkal nem indokolható **fordításspecifikus explicitáció**, melynek létét a fordítási tevékenység jellege, a fordító biztonságra törekvése indokolja.

ROBIN (2013, 2014) az explicitációs eljárások rendszerét a DIMITROVA (2005) által bevezetett normavezérelt és stratégiai explicitáció fogalmára alapozva alakítja át. A **normavezérelt explicitáció** Dimitrova értelmezésében nyelvpárokhoz és szövegtípusokhoz köthető, rendszeresen előforduló, normaként értelmezhető eljárást jelent. A **stratégiai explicitáció** a fordító szövegértelmezése alapján végzett, a fordítás során jelentkező problémák megoldására irányuló tudatos döntéseken alapuló eljárás. E kategóriák nagyjából kompatibilisek KLAUDY (1999) rendszerével: a kötelező és fakultatív explicitáció (a szabályokat a normák perifériku esetének tekintve) normavezérelt eljárásoknak tekinthetők, a pragmatikai és fordításspecifikus explicitáció pedig stratégiai eljárásnak. Ez alapján ROBIN (2013: 52) a következő osztályozást javasolja: (1) **Szabálykövető**: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget. (2) **Normakövető**: nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható fakultatív művelet, amelynek végrehajtásánál a fordítónak választási lehetősége van, bár a művelet nélkül a szöveg nem felelne meg a célnyelv elvárásainak és szokásainak. (3) **Szerkesztési**: fakultatív szövegszerkesztési művelet, amelynek segítségével a másodlagos nyelvi közvetítő a kontextusból merítve törekszik a szöveg információs tartalmának és nyelvi explicitségének optimalizációjára, feldolgozhatóságának megkönnyítésére.

A kötelező explicitáció azonos a KLAUDY (1999) által bevezetett kategóriával. A normakövető explicitáció a szövegszervezési okokra visszavezethető fakultatív eljárásoknak felel meg. A szerkesztési műveletek kategóriája pedig a pragmatikai és fordításspecifikus explicitációkat foglalja magába. Ezzel az összevonással egyet lehet érteni, hiszen a pragmatikai és fordításspecifikus explicitációk oka egyaránt az, hogy végrehajtásuk hiányában a fordító szerint a szöveg nem lenne optimálisan releváns az adott másodlagos kommunikációs helyzetben. Vagyis az ún. fordításspecifikus explicitációk ugyanarról a tőről fakadnak, mint a pragmatikai jellegűek, és valójában nem is lehet különbséget tenni közöttük. A *szerkesztési* explicitáció mint terminus azonban nem tűnik szerencsés választásnak. A másik két terminus *(kötelező,* illetve *normakövető)* az explicitációs eljárás okára utal: hogy tudniillik azért hajtja végre a fordító, mert egy nyelvi szabály létezése miatt kötelező végrehajtania, vagy mert alkalmazkodni akar a célnyelvi normákhoz. Ha egy ebbe a sorba jobban illeszkedő terminust akarunk használni, érdemes visszatérni a Klaudy-féle **pragmatikai explicitáció** kifejezéshez. Ez világosan jelzi, hogy az ilyen műveletek végrehajtása pragmatikai okokból történik.

2. RELEVANCIA ÉS EXPLICITSÉG A NYELVI KOMMUNIKÁCIÓBAN

A nyelvi kommunikáció folyamatában a kommunikátor a kommunikációs szándékára utaló (osztenzív, rámutató) megnyilatkozást (nyelvi stimulust) hoz létre. A megnyilatkozás értelmezése során a közönség egy szemantikailag teljes logikai formát, vagyis propozícionális formát rendel a megnyilatkozáshoz. Ennek érdekében először is dekódolja a megnyilatkozás nyelvi jelentését. E folyamat egy vagy több szemantikai reprezentáció (logikai forma) kidolgozását eredményezi, amelyek azonban általában még nem teljesen propozícionálisak. E reprezentációkat a közönség a kontextus alapján egyértelműsíti *(disambiguation)*, a referenciális kifejezésekhez (változókhoz) referenst rendel hozzá *(reference assignment, saturation of indexicals)*, illetve a bizonytalan jelentésű kifejezések *(*pl. *hamarosan)* jelentését pontosítja, dúsítja *(enrichment)*. Tehát már a megfelelő szemantikai reprezentáció kiválasztása (egyértelműsítés), a referenciális változók megkötése és a határozatlan kifejezések jelentésének dúsítása is egy kontextuális következtetési folyamat eredménye (SPERBER–WILSON 1986: 179). A nyelvi megnyilatkozás azonban nem csupán egy propozíciót fejez ki, hanem az igemód révén azt is, hogy milyen a kommunikátor propozícionális attitűdje ezzel a propozícióval kapcsolatban: pl. állítja, kérdezi, kéri. Mivel az igemód ezt nem kódolja teljes mértékig, ennek az attitűdnek a meghatározása is egy következtetéses feladat (SPERBER–WILSON 1986: 180). Ezen a ponton a közönség eljutott egy feltevésig, amely ugyan részben a kontextuson alapuló következtetések sorozatának eredménye, azonban részeként tartalmazza a megnyilatkozás által kódolt logikai formák egyikét. Ezt a folyamatot SPERBER–WILSON (1986: 181) a logikai forma kifejtésének *(development)* nevezik. Ennek segítségével a következőképpen definiálják egy feltevés explicitását:

> An assumption communicated by an utterance *U* is *explicit* if and only if it is a development of a logical form encoded by *U* (SPERBER–WILSON 1986: 182, dőlt betűs kiemelés az eredeti szerint).
>
> [Egy *U* megnyilatkozás által kommunikált feltevést abban és csak abban az esetben mondunk *explicit*nek, ha az egy *U* által kódolt logikai forma kifejtése.[3]]

Például János ezt mondja Máriának: „Holnap a városban leszek." A megnyilatkozást értelmezve Mária eljuthat a következő feltevésig: JÁNOS HOLNAP EGÉSZ NAP A BELVÁROSBAN LESZ. Ha János ezt a feltevést kívánta kommunikálni, akkor ezt explicit formában tette. Lehet azonban, hogy nem ezt (vagy nem csak ezt), és Mária a kontextus segítségével kikövetkezteti például ezt a feltevést is: JÁNOS HOLNAP TALÁLKOZNI TUD VELEM. Ez utóbbi már nyilván nem egy explicit, hanem implicit módon kommunikált feltevés lesz. A nem explicit módon kommunikált feltevések neve **implikatúra** (SPERBER–WILSON 1986: 182). Egy megnyilatkozás interpretációja explikatúráinak és implikatúráinak, azaz explicit és implicit módon kommunikált feltevéseknek a halmazából áll.

Egy feltevés azonban nem egyszerűen csak vagy explicit, vagy nem. Minthogy egy explikatúra mindig nyelvileg kódolt és kontextuálisan kikövetkeztetett információk együttese, a kétféle információ relatív mértéke alapján az explicitség különböző fokozatairól lehet beszélni. Minél kisebb a kontextuális információk szerepe, vagyis minél több a nyelvileg kódolt információ, annál explicitebb az adott feltevés (SPERBER–WILSON 1986: 182).

Összefoglalva tehát: az értelmezés során a kommunikáció közönsége a nyelvi megnyilatkozást dekódolja, majd az így nyert szemantikai reprezentáció(ka)t bizonyos kontextuális elemekkel kombinálva következtet a kommunikátor információs szándékára (üzenetére), vagyis a kommunikátor által közölni szándékozott feltevések halmazára. Honnan tudja a közönség, hogy mely kontextuális feltevésekre kell támaszkodnia ebben a folyamatban? A relevanciaelmélet szerint ezt egyetlen alapelv, a **relevancia elve** határozza meg: a rámutató-következtető *(ostensive-inferential)* kommunikációs aktus egyúttal mindig saját optimális relevanciájának feltevését is kommunikálja (SPERBER–WILSON 1986: 158). Az **optimális relevancia** azt jelenti, hogy a megnyilatkozás (a stimulus) olyan **kontextuális hatás**okat eredményez, vagyis olyan feltevéseket kommunikál, melyek érdemesek a közönség figyelmére, továbbá ezek kidolgozása észszerű mértékű **feldolgozási erőfeszítés**t fog tőle igényelni. Egy megnyilatkozás relevanciája tehát mindig két tényező függvénye. Egyrészt attól függ, hogy a megnyilatkozás közönsége képes-e annak értelmezésére, vagyis a megnyilatkozás által közvetített kontextuális hatások – az üzenet – kidolgozására. Másrészt, azonban attól is függ, hogy mekkora feldolgozási erőfeszítés szükséges a megnyilatkozás értelmezéséhez (SPERBER–WILSON 1986: 46–50, 125).

A nyelvi stimulusnak adott kontextusban történő feldolgozásához szükséges erőfeszítés számos tényező függvénye. WILSON (1992: 174) szerint ezek közül a három

---

[3] Saját fordításom.

legfontosabb: a megnyilatkozás nyelvi komplexitása, a kontextus hozzáférhetősége a közönség **kognitív környezet**ében (SPERBER–WILSON 1986: 39), illetve az adott kontextusban a kontextuális hatások kidolgozásához szükséges következtetési erőfeszítés mértéke. Ha tehát a kommunikátor a feldolgozási erőfeszítés mértékének észszerű szinten tartására törekszik, akkor könnyen dekódolható nyelvi formát kell használnia, kerülnie kell a kétértelműséget és a homályosságot, gondoskodnia kell arról, hogy a szükséges kontextuális feltevések könnyen hozzáférhetők legyenek, és ügyelnie kell rá, hogy a következtetési lépések száma minimális legyen. Mindez persze többnyire nem tudatos, hanem automatikus, tudatalatti döntések eredményeként történik. A fentiekből az is következik, hogy egy megnyilatkozás nyelvileg kódolt elemének általában nem az a célja, hogy minél nagyobb explicitséget érjen el, hanem az, hogy a feldolgozáshoz szükséges erőfeszítés mértékét észszerű szinten tartsa (CARSTON 2002: 130). Egy racionális kommunikátor csak annyi információt fog nyelvileg kódolt formában közölni, amennyi szükséges ahhoz, hogy a megfelelő kontextuális hatások létrejöjjenek. Ha tudja, hogy valamely feltevés már hozzáférhető a közönség számára (vagyis az képes lesz a kontextus részeként felhasználni), azt nem fogja nyelvileg kódolni, mert azzal csupán a feldolgozási erőfeszítés mértékét növelné fölöslegesen. Például, ha János a fenti példánkban tudja, hogy Mária találkozni szeretne vele (és feltételezi, hogy Mária is tudja, hogy ő tudja ezt), akkor fölösleges ezt mondania: „Holnap a városban leszek, így tudok találkozni veled", hiszen Mária a második tagmondat segítsége nélkül is ki tudja következtetni kommunikációs szándékát.

3. RELEVANCIA A FORDÍTÁSBAN: AZ EXPLICITÁCIÓ OKAI ÉS CÉLJA

A fordítást relevanciaelméleti keretben olyan, nyelvek közötti interpretív kommunikációs aktusnak tekinthetjük, amely a célnyelvi (másodlagos) kontextusban az eredetivel az adott körülmények között a lehető legszorosabb interpretációs hasonlóságot mutató üzenetet kommunikál. A relevancia elve tehát a fordításban az **optimális hasonlóság** feltevéseként nyilvánul meg (GUTT 1991: 101), vagyis a fordításnak oly módon kell hasonlítania az eredetire, hogy egyrészt az eredetivel összevethető kontextuális hatásokat biztosítson, másrészt pedig úgy kell megformálni, hogy értelmezése ne igényeljen a közönségtől indokolatlanul nagy feldolgozási erőfeszítést. Az ideális esetben, amit Gutt **direkt fordítás**nak nevez, a fordításnak az a célja, hogy lehetővé váljon az eredetileg szándékolt interpretáció teljes helyreállítása (GUTT 1991: 163). Minthogy azonban az értelmezés mindig kontextusfüggő folyamat, ahhoz, hogy egy kommunikációs aktus közönsége képes legyen a kommunikátor eredeti szándékainak megfelelően értelmezni a szöveget, szükséges, hogy a közönség számára hozzáférhetők legyenek a kommunikátor által használt kontextuális feltevések. Amennyiben ez a feltétel teljesül, úgy **elsődleges kommunikációs helyzet**ről beszélünk, egyéb esetekben **másodlagos kommunikációs helyzet** áll elő (GUTT 1991: 73).

Ez utóbbi kialakulását valószínűvé teszi például, ha a kommunikátor és a közönség két különböző nyelvi, szociális és kulturális közeg képviselői, vagyis amikor

különbség van a kognitív környezeteik között. Ha az eredeti kommunikátor és a célnyelvi közönség egymástól jelentősen eltérő kognitív környezettel rendelkezik, és a fordító ezt nem veszi figyelembe, akkor valószínű, hogy a kommunikációban valamilyen hiba következik be, rossz esetben akár teljesen sikertelen is lehet a folyamat. A fordító alapvető feladata tehát az, hogy eldöntse, az optimális hasonlóság elvével összhangban az eredeti szöveg által kommunikált feltevések közül melyeket lehetséges a fordítás révén közvetíteni, és ez milyen módon érhető el: mennyi információt szükséges nyelvileg kódolni ahhoz, hogy a közönség képes legyen e feltevések kidolgozására. HELTAI ([2003] 2014: 138) kifejezését használva: a fordító feladata az, hogy újracsomagolja a forrásszöveg üzenetét. Ebben az újracsomagolásban több tényező is hátráltathatja, amelyek közül a következő három a legnyilvánvalóbb: (1) a forrásnyelvi és a célnyelvi kódok közötti különbségek; (2) a nyelvhasználati konvenciók közötti különbségek; és (3) a kommunikációban résztvevők háttérismeretei és körülményei (kognitív környezetei) közötti különbségek (HELTAI [2003] 2014: 138–139, HELTAI [2011] 2014: 174). Nyilvánvaló tény, hogy e különbségek miatt sok esetben nem lehetséges az eredeti üzenet tökéletes reprodukciója (fordítási veszteségek). Ebből viszont az következik, hogy egy tipikus fordítási helyzetben az alapértelmezés nem a direkt, hanem az **indirekt fordítás**, amely a részleges interpretációs hasonlóság különböző fokozatait foglalja magába. Indirekt fordítás esetén a célközönség által a fordítás alapján kidolgozott interpretáció legalább részben különbözni fog attól, amit az eredeti kommunikátor a megnyilatkozásával közvetíteni szeretett volna.

Másodlagos kommunikációs helyzetben tehát az eredeti szöveg által közvetített kontextuális hatások teljes megőrzése a fordításban (vagyis a direkt fordítás) vagy nem lehetséges, vagy ha lehetséges is, csak a feldolgozási erőfeszítés mértékének növekedése árán. A fordított szöveg relevanciája mindkét esetben kisebb annál, amekkora egy elsődleges kommunikációs helyzetben lehetne. Amennyiben a fordító növelni akarja fordítása relevanciáját, két dolgot tehet. Az egyik lehetőség az, hogy növeli a közönség által biztosan kidolgozható kontextuális hatások számát (még azon az áron is, hogy emiatt esetleg némileg növekszik a feldolgozási erőfeszítés mértéke). A másik lehetőség az, hogy valamilyen módon csökkenti a relevánsnak tartott kontextuális hatások eléréséhez szükséges feldolgozási erőfeszítés mértékét. Ennek érdekében a fordítók sok esetben explicitebben fogalmaznak, mint a forrásszöveg szerzője, vagyis explicitálnak. A fenti gondolatmenet lényegét HELTAI ([2011] 2014: 174) a következő tömör, jól érthető formában fogalmazta meg:

> Az explicitáció célja […] a relevancia biztosítása a kommunikációt korlátozó tényezők között. Ez azt jelenti, hogy a beszélő megfelelő kontextuális hatást akar elérni észszerű feldolgozási erőfeszítés mellett. […] A relevancia biztosítását az explicitáció kétféleképpen szolgálhatja: vagy a kontextuális hatás megőrzéséhez járul hozzá (a relevánsnak tartott információk feltétlen átadásával, például kulturálisan kötött kifejezésekhez fűzött magyarázattal), vagy a feldolgozási erőfeszítés csökkentésével (például a redundancia növelésével). Egyes megoldások (például kötőszavak betoldása) mindkét célt szolgálhatják, de sok esetben csak az egyikhez járulnak hozzá.

Az explicitáció tehát háromféleképpen eredményezheti a szöveg relevanciájának növekedését: (1) növeli a kontextuális hatások számát; (2) csökkenti a feldolgozási erőfeszítés mértékét; és (3) ideális esetben egyszerre eredményezi mindkettőt.

Nyilvánvaló azonban, hogy az explicitációnak nem minden esete vezet a relevancia növekedéséhez. Vizsgáljuk meg HELTAI ([2005] 2014: 115) példáját. Vessük össze a következő magyar mondatot: *Kék a szeme* egy lehetséges angol fordításával: *Her eyes are blue*. Az angol mondat két helyütt is explicitebb, mint a magyar eredeti. Egyrészt a magyar változatban az a tény, hogy két szeme van valakinek, csak implicit formában jelenik meg, az angol viszont a többes számú *eyes* alak használatával explicitálja ezt. Másrészt míg a magyar birtokos személyjel nem teszi explicitté a birtokos nemét, addig az angol *her* birtokos névmás megteszi ezt. Ennek ellenére nem mondhatjuk, hogy az angol mondat több kontextuális hatást eredményez, mint a magyar, csak azt, hogy másképpen eredményezi ezeket a kontextuális hatásokat. Nem mondhatjuk továbbá azt sem, hogy könnyebb lenne a feldolgozása, mint a magyar mondaté. Ennek oka az, hogy a feldolgozási erőfeszítés mértékének szintje nem feltétlenül áll közvetlen kapcsolatban az explicitség szintjével, mivel azt más tényezők, így az adott nyelvrendszer, illetve a nyelvhasználati konvenciók, elvárások által előírt kódolási formák is befolyásolják.

Ugyanakkor ahogyan HELTAI ([2011] 2014: 175) rámutat, az explicitáció kontextuális hatások elvesztésével is járhat, például a szöveg tömörségének, kifejező erejének, stilisztikai hatásainak csökkenését eredményezheti. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a feldolgozási erőfeszítés mértéke csökkenthető például úgy is, hogy a fordító lemond bizonyos kontextuális hatások reprodukálásáról, vagyis kihagy bizonyos dolgokat a fordításból. Erre jó példa J. F. Cooper *The Last of the Mohicans* című regényének Réz Ádám által gyermekek számára készített fordítása, melyből számos, a gyermek olvasó számára érdektelen vagy nehezen értelmezhető részt kihagyott a fordító.)

4. AZ EXPLICITSÉG ÉS AZ EXPLICITÁCIÓ SZINTJEI A FORDÍTÁSBAN

SPERBER–WILSON (1986: 182) definíciója szerint egy megnyilatkozás által kommunikált feltevés explicitsége azt jelenti, hogy e feltevés az adott megnyilatkozás által kódolt logikai forma (szemantikai reprezentáció) kontextuális kifejtésének eredménye. Eszerint az explicitség szintjének növelése, vagyis az **explicitáció** azt jelenti, hogy a kommunikátor növeli a nyelvileg kódolt információ mértékét a kontextuálisan kidolgozható információ mértékének rovására.

HELTAI ([2011] 2014: 171) szerint: „Minél több nyelvi elem, illetve több önálló nyelvi elem (szabad morféma) található egy szövegben, annál kifejtettebb, explicitebb." Ebben feltehetőleg igaza van, fordítva viszont nem állja meg a helyét az állítás: a megnövekedett explicitség nem feltétlenül jár a nyelvi elemek számának növekedésével. Amennyiben egy angol szövegben a *brother* szót a fordító a *báty* szó segítségével konkretizálva magyarítja, a szavak száma nem változik, ugyanakkor mégis explicitebb a fordítás, mivel több információt kódol nyelvileg. A lényeg tehát

a kódolt információ mennyiségének növekedése, és ezzel együtt a következtetés szerepének csökkenése a kommunikáció tartalmának (az üzenetnek) megfejtésében.

A **fordítási explicitáció** a fentiek alapján az az eljárás, melynek révén bizonyos tartalmakat, amelyekhez a forrásszöveg olvasója csak következtetés révén juthat hozzá, a fordító nyelvileg kódolttá tesz. A fordított szöveg explicitáció révén megnövekedett **explicitsége** eszerint azt jelenti, hogy benne több a nyelvileg kódolt információ, mint az eredeti szövegben, ami által relatíve kisebb a kontextus szerepe az értelmezésben.

Az explicitáció tipikus esete a fordításban, amikor a forrásszöveg által kommunikált implikatúrát, amelynek értelmezéséhez valamely, a célnyelvi olvasó kognitív környezetében nem hozzáférhető kontextuális feltevés szükséges, explicit formában ad vissza a fordító. Az explicitációnak ezt a formáját pragmatikai explicitáció néven ismerjük. Itt tehát az implicit információból (implikatúra) a fordításban explicit információ (explikatúra) lesz.

A 2. részben láttuk azonban, hogy mivel egy explicit feltevés (explikatúra) is mindig nyelvileg kódolt és kontextuálisan kikövetkeztetett információk együttese, a kétféle információ relatív mértéke alapján egy explikatúra is az explicitség különböző szintjein helyezkedhet el. Minél kisebb a kontextuális információk szerepe, vagyis minél több a nyelvileg kódolt információ, annál explicitebb az adott feltevés (SPERBER–WILSON 1986: 182).

Vizsgáljuk meg újra HELTAI ([2005] 2014: 115) példáját. A *Kék a szeme* magyar mondatot a *Her eyes are blue* formájú lehetséges angol fordításával összevetve megállapítottuk, hogy az angol mondat két helyen (*her*, illetve *eyes*) is explicitebb, mint a magyar mondat. Az első esetben azért, mert az angolban kötelező kódolni az egyes szám harmadik személyű birtokos névmás nemét is, vagyis ez a szabálykövető explicitáció egy példája. A második esetben pedig azért, mert az angolban az a szokás, hogy a páros testrészek megnevezését többes számú alakban használjuk, vagyis itt a normakövető explicitáció egy példáját látjuk. Mivel mind a magyar mondat, mind angol fordítása explicit alakban kommunikálja ugyanazt a feltevést, itt nem egy implikatúra explicitálása történik, hanem egy explikatúra explicitségének növelése.

Az explicitációnak tehát az explicitség szintjének változása szerint kétféle típusa van: (1) egy implikatúra explicitálása, illetve (2) egy explikatúra explicitségének növelése. E típusok jelölésére vezeti be MURTISARI (2013: 330) a **kategoriális explicitáció** *(categorical explicitation)*, illetve **szintnövelő explicitáció** (*scalar explicitation)* terminusok használatát.

5. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS TOVÁBBI KÉRDÉSEK

A relevanciaelmélet keretein belül a fordítási explicitáció jelensége természetes módon értelmezhető a nyelvek közötti kommunikációt akadályozó tényezők áthidalásának eszközeként. Az elmélet segítségével mind az explicitáció fogalma, mind pedig alkalmazásának okai, céljai és hatásai koherens módon tárgyalhatók.

További vizsgálatot érdemel, hogy milyen viszonyban áll egymással egyrészt a szabálykövető, normakövető és pragmatikai explicitáció (vagyis az explicitáció

különböző okai), másrészt pedig a kategoriális és szintnövelő explicitáció (vagyis az explicitáció szintjei). Kérdés például, hogy a szabálykövető és a normakövető explicitáció esetében csak szintnövelő explicitációt lehet-e megfigyelni, vagy léteznek olyan esetek, amikor ezek kategoriális változáshoz is vezethetnek? A pragmatikai okokra visszavezethető eljárások mindig kategoriális változást eredményeznek-e, vagy léteznek olyan esetek is, amikor csupán az explicitség szintjének változásához vezetnek?

IRODALOM

[1] Carston, R. (2002). Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. *Mind & Language,* Vol. 17, 1–2, pp. 127–148.

[2] Dimitrova, B. E. (2005). *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.

[3] Gutt, E.-A. (1991). *Translation and Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.

[4] Heltai Pál (2003). Az explicitáció egyes kérdései angol–magyar szakfordításban. In F. Silye M. (szerk.). *Porta Lingua: Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: DE, pp. 173–198.

[5] Heltai, Pál (2005). Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In Károly, K., Fóris, Á. (eds.). *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 45–75.

[6] Heltai Pál (2009). Fordítás, relevancia, feldolgozás. In Nádor O. (szerk.). *A magyar mint európai és világnyelv. A XVIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai*, 5/1 kötet, Budapest: MANYE–Balassi Intézet, pp. 27–53.

[7] Heltai Pál (2011). Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé. In Navracsics J., Lengyel Zs. (szerk.). *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben: pszicholingvisztikai tanulmányok II*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, pp. 124–134.

[8] Heltai Pál (2014). *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

[9] Klaudy Kinga (1998). Explicitation. In M. Baker (ed.). *Encyclopaedia of Translation Studies*. London: Routledge, pp. 80–85.

[10] Klaudy Kinga (1999). Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány,* I. 2, pp. 5–21.

[11] Laviosa, S. (2002). *Corpus-based Translation Studies*. Amsterdam–New York: Rodopi.

[12] Murtisari, E. T. (2013). A Relevance-based Framework for Explicitation and Implicitation in Translation: An Alternative Typology. *trans-kom,* 6 [2], pp. 315–344.

[13] Murtisari, E. T. (2016). Explicitation in Translation Studies: The journey of an elusive concept. *Translation & Interpreting*, Vol. 8, No. 2, pp. 64–81.

[14] Olohan, M. (2004). *Introducing Corpora in Translation Studies*. London–New York: Routledge.

[15] Robin Edina (2013). Az explicitáció etikája. In Klaudy Kinga (szerk.). *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején: 40 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, pp. 49–64.

[16] Robin Edina (2014). *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben*. Kiadatlan doktori értekezés. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. Elérhető online: http://doktori.btk.elte.hu/lingv/robinedina/diss.pdf. Letöltve: 2018. 04. 21.

[17] Sperber, D., Wilson, D. (1986). *Relevance*. Oxford: Basil Blackwell.

[18] Vinay, J. P., Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

[19] Vinay, J. P., Darbelnet, J. (1995). *Comparative Stylistics of French and English*. Translated and edited by Juan C. Sager and Marie-Josée Hamel. Amsterdam: John Benjamins.

[20] Wilson, D. (1992). Reference and relevance. *UCL Working Papers in Linguistics*, 4, pp. 165–191.